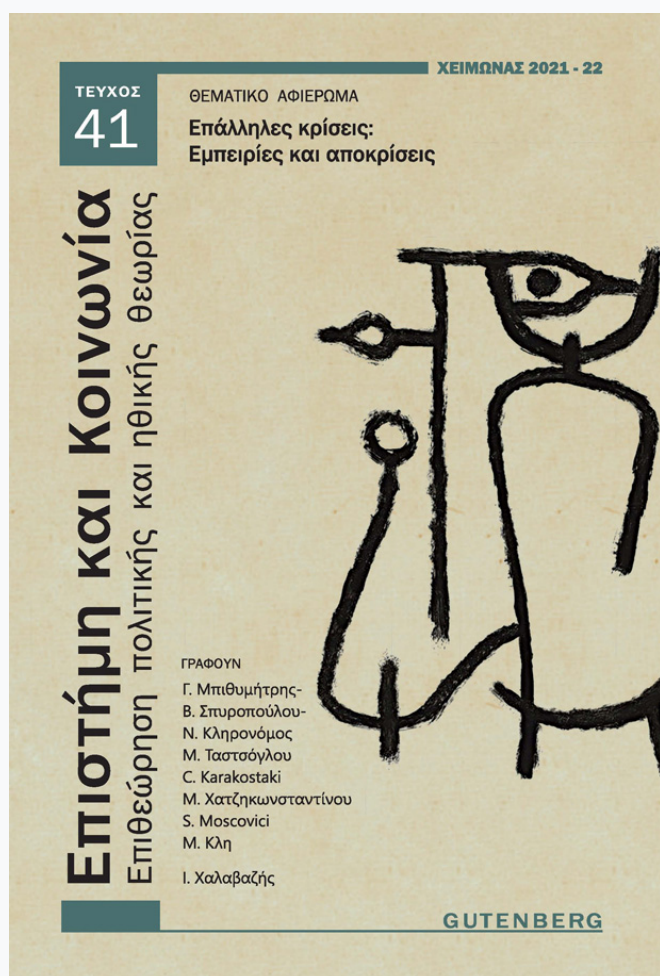

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 41 (2022)

Επάλληλες κρίσεις: Εμπειρίες και αποκρίσεις

Προλεγόμενα - Τεύχος 41

Νίκος Δεμερτζής, Βασιλική Γεωργιάδου

doi: [10.12681/sas.30252](https://doi.org/10.12681/sas.30252)

Copyright © 2022, Νίκος Δεμερτζής, Βασιλική Γεωργιάδου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Δεμερτζής Ν., & Γεωργιάδου Β. (2022). Προλεγόμενα - Τεύχος 41. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 41, 3-10. <https://doi.org/10.12681/sas.30252>

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Η ΠΑΝΔΗΜΙΑ της Covid-19 ενέσκηψε προτού προλάβει να ανακάμψει η ελληνική οικονομία από τη δεκαετή κρίση εξωτερικού χρέους και δημοσιονομικών ελλειμμάτων, για την οποία έχουν ειπωθεί σχεδόν τα πάντα. Λέγεται ότι με το τέλος της πανδημίας, που έχει ισχυρές επιπτώσεις για την οικονομία, θα ακολουθήσει περίοδος ισχυρής ανάκαμψης παρά τα εξακολουθητικά δομικά προβλήματα της ελληνικής οικονομίας, με το ερώτημα να είναι αν η εν λόγω ανάπτυξη θα είναι απότομη (σχήματος V) ή σχετικώς βραδεία (σχήματος U). Με βάση τη μέχρι τώρα δυναμική αλλά και εκθέσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής πολλοί ισχυρίζονται ότι η οικονομική ανάκαμψη θα είναι απότομη, υπό την προϋπόθεση ότι στις συνθήκες πανδημίας που διανύουμε η ελληνική οικονομία θα αποδειχθεί ανθεκτική. Το σίγουρο, όμως, είναι ότι η ελληνική κοινωνία δοκιμάζεται από επάλληλες εξωγενείς κρίσεις που αλληλεπιδρούν με τα εγχώρια χρόνια προβλήματα και λειτουργούν με διαφορετικούς χρονισμούς.

Μακροπρόθεσμα υπάρχει η δημογραφική κρίση που απειλεί σοβαρά το παραγωγικό δυναμικό της χώρας, τα ασφαλιστικά ταμεία και την αγορά εργασίας. Σε μεσο-μακροπρόθεσμη κλίμακα λειτουργεί η κρίση των μεταναστευτικών/προσφυγικών ροών (κρίση πρωτίστως, βέβαια, για τους ίδιους τους μετακινούμενους και τους εκτοπισμένους), συνδυαζόμενη με ζητήματα ασφάλειας και γεωπολιτικών ανταγωνισμών. Σε επίσης μεσο-μακροπρόθεσμη προοπτική η έξοδος από την οικονομική κρίση σημαίνει την υιοθέτηση ενός άλλου ανταγωνιστικού, εξωστρεφούς και καινοτόμου

ολιστικού παραγωγικού μοντέλου που θα δίνει ώθηση στην οικονομία αποκρούοντας φαινόμενα πολλαπλών κρίσεων. Σε βραχυ-μεσοπρόθεσμη κλίμακα η κλιματική κρίση απαιτεί δράσεις αντιμετώπισης —και σε μεταγενέστερο στάδιο δράσεις προσαρμογής—, οι οποίες μαζί με την οικονομική κρίση προϋποθέτουν αλλαγή των όρων του κοινωνικού συμβολαίου, άρα αλλαγή στην ιεράρχηση πολιτικών αξιών και κοινωνικοπολιτικών αξιώσεων, κάτι που όχι μόνο δεν γίνεται από τη μία μέρα στην άλλη, αλλά αναπόφευκτα χαρακτηρίζεται και από παλινδρομήσεις. Η υγειονομική κρίση λειτουργεί σε βραχυπρόθεσμο επίπεδο, όσον αφορά την αντιμετώπισή της, πλην όμως οι τραυματικές επιπτώσεις της και ο φόβος επανάκαμψης φαινομένων πανδημικού χαρακτήρα ενδέχεται να μας συνοδεύουν επί μακρόν, ίσως όμως και όχι, μιας και ο παροντισμός ως σχήμα εσωτερίκευσης και εξωτερίκευσης του χρόνου κυριαρχεί στις υπερ-νεωτερικές κοινωνίες της επιτάχυνσης, με αποτέλεσμα την απίσχανση της συλλογικής μνήμης που είναι ούτως ή άλλως εύπλαστη και ρευστή.

Σε αυτό το πλαίσιο των επάλληλων κρίσεων, άτομα και ομάδες βρίσκονται λίγο ως πολύ σε μια κατάσταση μετέωρη. Και τούτο διότι οι εν λόγω κρίσεις θέτουν διαρκώς επί τάπητος την εμπειρία που βιώνουν οι άνθρωποι στην κοινωνία της διακινδύνευσης: το καθεστώς έκτακτης ανάγκης μετατρέπεται σε κανονικότητα. Υπό το βάρος της ανασφάλειας, και όχι μόνο, άτομα και ομάδες με χαμηλή ψυχική ανθεκτικότητα και περιορισμένο οικονομικό, κοινωνικό και συμβολικό κεφάλαιο αντιδρούν παλινδρομώντας σε νατιβιστικές αντιλήψεις για το 'εμείς' και τον 'άλλο' προσφέροντας ευήκοα ώτα σε αφηγήσεις συνωμοσίας, ενεργοποιώντας παράλληλα παλιότερες προκαταλήψεις. Μετά από μια μακρόσυρτη εμπειρία επάλληλων κρίσεων διαπιστώνουμε ότι σε τέτοιες καταστάσεις, που έχουν μάλιστα πολλαπλές προεκτάσεις (οικονομικές, κοινωνικές, ψυχολογικές, πολιτικές), διαδίδονται ευκολότερα ανελεύθερες αντιλήψεις και κερδίζουν έδαφος ακροδεξιοί προσανατολισμοί, η πόλωση βρίσκει εύφορο πεδίο και η βία κάθε είδους ολοένα και εντείνεται στον ιδιωτικό και δημόσιο χώρο. Συγχρόνως γίνεται ορατό ότι οι επιπτώσεις των επάλληλων κρίσεων εν τέλει αποτυπώνονται στην πολιτική και την εκλογική συμπεριφορά.

Σε αυτή τη δίνη συσσωρευμένης επισφάλειας, η δυσπιστία μετατρέπεται σε καθημερινή πραγματικότητα. Μεσούσης της οικονομικής και χρηματοπιστωτικής κρίσης, η απώλεια πολιτικής εμπιστοσύνης υπήρξε ραγδαία. Εν μέσω της πανδημίας, χωρίς να υπάρχει ανάκαμψη στους δείκτες πολιτικής εμπιστοσύνης, παρατηρούνται ενδιαφέρουσες διακυμάνσεις, ιδίως σε ό,τι αφορά την εμπιστοσύνη απέναντι στην επιστήμη και τους ειδικούς. Ένα σημαντικό τμήμα της κοινωνίας δείχνει να εμπιστεύεται την επιστημονική γνώση και τους φορείς της, παρότι ένα άλλο τμήμα της εκφράζει δυσπιστία, καψυποψία ή ακόμη και άρνηση των επιστημονικών δεδομένων. Η είσοδος της επιστήμης και των ειδικών στο πολιτικό και μιντιακό προσκήνιο κατέστησε την επιστημονική κοινότητα ευάλωτη στην κριτική εκείνων οι οποίοι δεν μπορούν να αντιληφθούν ότι η επιστήμη και η γνώση είναι αποτέλεσμα της διαρκούς κριτικής, αλλά και των μηχανισμών διάψευσης και διόρθωσης. Όσοι ελκύονται από ‘θεωρίες’ συνωμοσίας δείχνουν χαμηλή εμπιστοσύνη στην επιστήμη και τους επιστήμονες, ενώ όσοι έχουν εμπιστοσύνη στους ειδικούς και τη γνώση εμφανίζουν χαμηλή επιρρέπεια στη συνωμοσιολογία και προκρίνουν το συναινετικό πνεύμα και μη συγκρουσιακούς τρόπους επίλυσης προβλημάτων και διευθέτησης κινδύνων και απειλών.

Το φαινόμενο των επάλληλων κρίσεων καταδεικνύει ότι η απότομη όξυνση ενός προβλήματος δεν αποτελεί μια απόκλιση από την καθημερινότητα —ένα είδος εξαίρεσης— αλλά συστατικό στοιχείο των συνθηκών ζωής στην ύστερη εξατομικευμένη και απρόσμενη νεωτερικότητα. Η πραγματικότητα που βιώνουμε χαρακτηρίζεται από διαρκείς ανατροπές των ισορροπιών. Στην αφετηρία της οικονομικής κρίσης, η επιστροφή στην ‘κανονικότητα’ φαινόταν να είναι θέμα χρόνου, κάτι που όχι μόνο δεν πραγματοποιήθηκε αλλά αντίθετα το διηνεκές της κρίσης κατέδειξε ότι έχει αναδειχθεί μια πραγματικότητα με ανατροπές και αλλαγές στις συνθήκες ζωής.

Το ανά χείρας τεύχος εστιάζει σε εμπειρίες και αποκρίσεις που συνδέονται με το φαινόμενο των επάλληλων κρίσεων με το οποίο βρίσκεται αντιμέτωπη η χώρα από τα τέλη της δεκαετίας του 2000 έως σήμερα. Οι συγγραφείς επιχειρούν να αναλύσουν τον τρόπο που τα κοινωνικά υποκείμενα απαντούν σε διαφορετικές

εκφάνσεις της κρίσης και αναδιαμορφώνουν τις αποκρίσεις τους ανάλογα με τον χρονισμό και τη συγκυρία. Ενδιαφέρονται επίσης να καταδείξουν πώς τμήματα της πολιτικής ελίτ διαμορφώνουν το αφήγημα εντός του πλαισίου των αλυσιδωτών κρίσεων. Μια ενδιαφέρουσα πτυχή στις αναπτύξεις των συγγραφέων είναι εκείνη που επικεντρώνεται στο επικοινωνιακό πεδίο και στις πλαισιώσεις που αυτό διαμορφώνει, από τις οποίες θα εξαρτηθεί η δυνατότητα και η ποιότητα των αποκρίσεων των κοινωνικών και των πολιτικών δρώντων.

Στο τεύχος 41 της *Επιθεώρησης Επιστήμη και Κοινωνία* δημοσιεύονται τέσσερα άρθρα που εντάσσονται στο θεματικό αφιέρωμα 'Επάλληλες κρίσεις: εμπειρίες και αποκρίσεις'.

Το άρθρο των Γιώργου Μπιθυμήτρη, Βίβιαν Σπυροπούλου και Νίκου Κληρονόμου με τίτλο 'Κουστούμια, γραβάτες και μπλε κολάρα στην κάλπη: όψεις της ταξικής ψήφου, 2014-2019' εστιάζει στη σχέση μεταξύ της κοινωνικής τάξης και της εκλογικής συμπεριφοράς, την οποία διερευνά τόσο στο επίπεδο της ατομικής συμπεριφοράς των εκλογέων όσο και σε εκείνο της συγκεντρωτικής ανάλυσης εκλογικών δεδομένων σε επίπεδο δήμων. Οι συγγραφείς αντιλαμβάνονται την ταξική ψήφο ως το αποτέλεσμα συσχέτισης της κοινωνικής θέσης των ψηφοφόρων με την εκλογική τους προτίμηση. Αντλώντας δεδομένα από το Ευρωβαρόμετρο που αφορούν την αυτοτοποθέτηση των εκλογέων σε μια κοινωνική θέση και την απόφαση σχετικά με την ψήφο τους στις εκλογές για το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο του 2019, στο άρθρο αποτυπώνονται στοιχεία ταξικότητας της ψήφου, με τη Νέα Δημοκρατία να υπερέχει εκλογικά στα αστικά στρώματα και τη νέα μικροαστική τάξη και τον ΣΥΡΙΖΑ να υπερισχύει στα παραδοσιακά και πιο κοινωνικο-οικονομικά ευάλωτα μικροαστικά στρώματα καθώς και στην εργατική τάξη. Μετατοπίζοντας την ανάλυση στο επίπεδο των δήμων της Αττικής και ελέγχοντας τη συσχέτιση μεταξύ της ανθρώπινης φτώχειας ανά δήμο και των ποσοστών Νέας Δημοκρατίας και ΣΥΡΙΖΑ στις εκλογές από το 2014 μέχρι το 2019 επιχειρείται στο κείμενο μία συνολικότερη ερμηνεία για τα κοινωνικά χαρακτηριστικά της ψήφου. Παρότι η εκλογική προτίμηση αποτελεί συνάρτηση πολλών παραγόντων που αφορούν ταυτίσεις, συναισθήματα, ζητήματα της συγκυρίας αλλά

και συμφέροντα, οι κοινωνικές/ταξικές αναφορές των εκλογέων εξακολουθούν να διαδραματίζουν ρόλο στη διαμόρφωση της εκλογικής συμπεριφοράς, αν και όχι πάντοτε προς μια αναμενόμενη κατεύθυνση, όπως καταδεικνύει η εκλογική στροφή σημαντικής μερίδας των ‘μπλε κολάρων’ στα κόμματα της λαϊκιστικής ριζοσπαστικής Δεξιάς.

Η περίοδος της οικονομικής κρίσης και οι μνημονιακές πολιτικές λιτότητας που τη συνόδευσαν δημιούργησαν νέες κοινωνικο-πολιτικές διαιρέσεις και νέα αφηγήματα που εστίαζαν στην πραγματικότητα της κρίσης. Ο Μιχάλης Ταστσόγλου στο άρθρο του με τίτλο ‘Η αξιωματική αντιπολίτευση για τα Μνημόνια (2010-2018): ανάλυση λόγου των αρχηγών’ πραγματεύεται τον λόγο των επικεφαλής των κομμάτων της αξιωματικής αντιπολίτευσης στην Ελλάδα κατά τη μνημονιακή περίοδο προκειμένου να αναδείξει το περιεχόμενο αυτών των λόγων και να καταδείξει τυχόν συγκλίσεις και αποκλίσεις στο αφήγημα των αρχηγών των κομμάτων της μείζονος αντιπολίτευσης. Εφαρμόζοντας τεχνικές της κριτικής ανάλυσης λόγου, ο συγγραφέας διερευνά τις θέσεις των αρχηγών της αξιωματικής αντιπολίτευσης έναντι των υφιστάμενων σχέσεων εξουσίας, τα είδη των δηλώσεων στις οποίες αυτοί προβαίνουν, όπως και τον τρόπο που επιχειρείται μέσω των λόγων αυτών να αντληθεί νομιμοποίηση από τον/την εκάστοτε πολιτικό αρχηγό. Η έρευνα του Ταστσόγλου εμφανίζει ενδιαφέροντα ευρήματα από τα οποία τεκμαίρεται πως, παρότι υπήρχε μια κεντρική κομματική ‘γραμμή’ σε σχέση με τα κυρίαρχα διακυβεύματα, την οποία εξέφραζαν και απέναντι στην οποία δεσμεύονταν οι κομματικοί αρχηγοί, ωστόσο εντοπίζονται και ορισμένες διαφοροποιήσεις ως προς τον τρόπο που προσδιόριζαν τις σχέσεις τους απέναντι στους πιστωτές αλλά και ως προς το ίδιο το περιεχόμενο των δηλώσεών τους και τα μοτίβα που το διάνθιζαν, με βάση τα οποία τεκμαίρονται συγκλίσεις μεταξύ ιδεολογικά αντίπαλων κομματικών αρχηγών.

Η Χαριτίνη Καρακωστόκη (Charitini Karakostaki) στο άρθρο της που φέρει τον τίτλο ‘Recording the first wave of the Covid-19 Pandemic in Greece: Expert knowledge, solidarity and effervescence’ εστιάζει στο πρώτο κύμα της πανδημίας και εξετάζει τα γεγονότα εκείνα που συνέβαλαν στη διαμόρφωση της συλλογικής εμπειρίας στην Ελλάδα έναντι της πανδημίας και των μέτρων

για την αντιμετώπισή της. Η συγγραφέας αποδίδει ιδιαίτερη σημασία στον ρόλο της επιστημικής κοινότητας όσον αφορά το γεγονός ότι οι πολίτες τήρησαν τα μέτρα περιορισμού που επιβλήθηκαν από την κυβέρνηση για την αντιμετώπιση της πανδημίας. Η γνώση, οι ειδικοί, η ενημέρωση παράλληλα με τη διοχέτευση δεδομένων σχετικά με την αποτύπωση της κατάστασης ήταν παράγοντες αποφασιστικοί για τη στάση των πολιτών απέναντι στα αυστηρά περιοριστικά μέτρα που επιβλήθηκαν προκειμένου να τιθασευτεί η εξάπλωση της πανδημίας. Παρότι ένα τμήμα της κοινωνίας αμφισβήτησε τη γνώση των ειδικών στρεφόμενο εναντίον των μέτρων για την Covid-19, η πλειονότητα έδειξε εμπιστοσύνη στους επιστήμονες και τους ειδικούς, κάτι ωστόσο που βρισκόταν σε αντίθεση με τη στάση σημαντικής μερίδας πολιτών στη διάρκεια της προηγούμενης οικονομικής κρίσης. Τότε, οι ειδικοί θεωρήθηκαν μέρος του ίδιου του προβλήματος και όχι παράγοντες για τη διαχείρισή του. Σε κάθε περίπτωση το εύρημα της Καρακωστάκη ότι η εμπλοκή των ειδικών είναι κομβική για την έκφραση σεβασμού εκ μέρους των πολιτών όσον αφορά τα περιοριστικά μέτρα βρίσκεται σε συμφωνία με νεότερα ερευνητικά ευρήματα σύμφωνα με τα οποία η εμπιστοσύνη απέναντι στο σύστημα της διακυβέρνησης ήταν παράγοντας καθοριστικός για την τήρηση των μέτρων απέναντι στην πανδημία, με αποτέλεσμα η εφαρμογή τους να φέρνει πολύ καλύτερα αποτελέσματα σε χώρες με υψηλή πολιτική εμπιστοσύνη αλλά όχι απαραίτητα και με ιδιαίτερα αναπτυγμένο σύστημα δημόσιας υγείας.

Είναι προφανές πως στο πολύχρονο περιβάλλον των επάλληλων κρίσεων η δημόσια επικοινωνία έχει τρωθεί για άλλη μία φορά, γεγονός το οποίο πλέον έχει τεθεί στο στόχαστρο της επιστημονικής έρευνας. Κι αυτό όχι μόνο λόγω της εμφάνισης νέων κοινωνικών και πολιτικών εταίρων που συχνότατα η δημόσια παρουσία τους καταλήγει σε κακοφωνία, αλλά και γιατί κατά την περίοδο που εκδηλώνονταν οι κρίσεις αυτές (2008-2021) τεράστιο ποσοστό της ενημέρωσης μεταφέρθηκε από τη ραδιοτηλεόραση στις ψηφιακές πλατφόρμες. Αυτό ευνόησε την έκρηξη της παραπληροφόρησης και την περαιτέρω περιστολή της ειδησεογραφικής πολυμέρειας. Στο θεωρητικό άρθρο του με τίτλο ‘Πολιτικός πλουραλισμός και ειδησεογραφική πολυμέρεια’, ο Μιχάλης Χατζη-

κωνσταντίνου δείχνει αφενός μεν ότι η πολυμέρεια στο εν γένει επικοινωνιακό πεδίο έχει προσλάβει διαφορετικές μορφές (εσωτερική, εξωτερική, πρόσβασης, έκθεσης, ιδιοκτησίας κ.ά.), αφετέρου δε ότι περιορίζεται ως προς την πρόσβαση στα μέσα ενημέρωσης εναλλακτικών απόψεων, όπως λόγου χάρη συμβαίνει με την ειδησεογραφική κάλυψη του προσφυγικού/μεταναστευτικού ζητήματος. Υπό την έποψη αυτή, κατά κανόνα, η ειδησεογραφική πολυμέρεια της περιόδου που διανύουμε δεν ανταποκρίνεται στο θεμελιώδες κανονιστικό πρόταγμα του πολιτικού πλουραλισμού που είναι η αντίθεση στον μονισμό κάθε είδους. Φαίνεται ότι ακόμα και αν εκλείψουν τρεις από τις τέσσερις κρίσεις που αναφέραμε (οικονομική, προσφυγική, υγειονομική) —η δημογραφική θα είναι μαζί μας για αρκετές δεκαετίες, πιθανότατα δε και η προσφυγική—, το κενό θα το συμπληρώσει η προϊούσα κρίση της δημόσιας επικοινωνίας.

Εκτός του αφιερωματικού πυρήνα του περιοδικού δημοσιεύονται δύο κείμενα, εκ των οποίων το ένα αποτελεί απόσπασμα διάλεξης του Serge Moscovici που εκφωνήθηκε σε διεθνή ημερίδα με τίτλο 'Κοινωνικές αναπαραστάσεις' που έγινε το 2003 στο Ρίο ντε Τζανέιρο. Το κείμενο του Moscovici που τιτλοφορείται 'Κοινωνική υποκειμενικότητα' επιμελήθηκαν οι κοινωνικοί ψυχολόγοι Νίκος Καλαμπαλίκης και Αγγελική Γαζή. Ως γνωστόν, ο Moscovici είναι εκείνος που εισήγαγε τη θεωρία αλλά και τη διερεύνηση των κοινωνικών αναπαραστάσεων, ένα εγχείρημα που δεν περιορίστηκε στον χώρο της κοινωνικής ψυχολογίας αλλά βρήκε εφαρμογή και σε άλλους κλάδους των κοινωνικών επιστημών. Στο συγκεκριμένο κείμενο ο διάσημος γάλλος διανοητής συνδιαλέγεται επιστημολογικά κυρίως με τον George Herbert Mead προκειμένου να υπερασπίσει την κοινωνική ψυχολογία από νατουραλιστικές-εμπειριστικές πλάνες στις οποίες κατά τη γνώμη του συχνά υποπίπτει η πειραματική ψυχολογία. Βασικό του επιχείρημα είναι ότι δεν υπάρχει αδιαμεσολάβητη σχέση του υποκειμένου με τα εξωτερικά αντικείμενα και ότι μόνο και μόνο το γεγονός ότι το ανθρώπινο ον είναι ένα ομιλούν υποκείμενο σημαίνει ότι καταστατικά υπάρχει μια ενδοσυσχέτιση γνωστικού αντικειμένου και γιγνώσκοντος υποκειμένου. Έτσι, κοινωνική σχέση, η συνάντηση με το άλλο πρόσωπο, σημαίνει πριν απ' όλα την αμοιβαία αναγνώριση του Άλλου και ότι η ενδο-υποκειμενικότητα συγκροτείται εκ

των προτέρων από την αναπαράσταση του Άλλου, εν προκειμένω από τον, κατά Mead, Γενικευμένο Άλλο. Από αυτή την έποψη, ο Moscovici αγγίζει τον πυρήνα της κοινωνικότητας και ουσιαστικά συνομιλεί με τις παραδόσεις της συμβολικής αλληλόδρασης/διαντίδρασης και του κοινωνικού κονστρουξιονισμού.

Η Μαρία Κλη ασχολείται με έναν άλλο μεγάλο Γάλλο, τον Michel Foucault, γύρω από το έργο του οποίου εδώ και τριάντα τουλάχιστον χρόνια έχει αναπτυχθεί έντονος διάλογος από μείζονες θεωρητικούς όπως είναι π.χ. ο Jürgen Habermas. Το έργο του Foucault έχει τύχει ιδιαίτερης προσοχής και κριτικής όχι μόνο ένεκα του θεωρητικού του περιεχομένου αναφορικά με τα θεμέλια της νεωτερικότητας, αλλά και διότι αποτέλεσε νομιμοποιητική βάση για τη μετανεωτερική πολιτική της ταυτότητας και της διαφοράς. Στο άρθρο της με τίτλο 'Για μια γενεαλογία των τεχνολογιών εαυτού στον Michel Foucault: περί της σημασίας τους ως μεθοδολογικού μοντέλου στην πολιτική φιλοσοφία' η συγγραφέας εστιάζει στον ύστερο Foucault ο οποίος, εν αντιθέσει προς τις περί πειθάρχησης ιδέες του, προκρίνει την 'υποκειμενικοποίηση' ως μια ηθική διαδικασία που εντός του πλαισίου εξουσίας αφήνει περιθώρια για την άσκηση ελευθερίας και αντίστασης. Εδώ κεντρική ιδέα είναι η 'επιμέλεια εαυτού' που έλκει την καταγωγή της από την κοσμοαντίληψη της αρχαιότητας. Η συγγραφέας ξεκινά από το σημείο εκείνο και κατόπιν παρακολουθεί την εξέλιξη της ιδέας στο χριστιανικό κοσμοείδωλο, στη νεωτερικότητα και από εκεί στην ύστερη νεωτερικότητα όπου, παρά το ότι δεσπάζει το βιοπολιτικό σχήμα του επιχειρηματικού εαυτού και της κυβερνητικότητας, υπάρχουν δυνατότητες επινόησης μιας νέας κατανόησης της αλήθειας.

Το τεύχος φιλοξενεί επίσης ένα βιβλιογραφικό δοκίμιο σχετικά με το 'Φαινόμενο των παραποιημένων ειδήσεων [fake news]' που συνέγραψε ο Ιωσήφ Χαλαβαζής. Το κείμενο αυτό συνδέεται με το άρθρο του Μιχάλη Χατζηκωνσταντίνου ως προς τις προϋποθέσεις και τις συνεπαγωγές της ραγδαίας διάδοσης ψευδεπίγραφων ειδήσεων. Τέλος, δημοσιεύονται και τρεις βιβλιοπαρουσιάσεις.

Νίκος Δεμερτζής – Βασιλική Γεωργιάδου